

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Napló múltidőben

1956. január

Január 1.

Az év első napján, egy évvel korábban, a Fővárosi Villamosvasút Főműhely tervosztályán aktagyártó hivatalnokként fillérekért robotoló, magyar–francia–német szakos középiskolai tanár édesanyám este az Operába készült. Mindentudó, nagyszájú kamasz voltam, édesanyámtól búcsúzva az előszobában nyeglén azt találtam mondani: *Ez a cipő ronda, miért ebben mész a színházba?*

Édesapámat fiatalon eltemetett édesanyámrám nézett, és halkán annyit mondott: *Mert ez maradt, kisfiam.*

Ma fejemet verem a falba, de akkor nem értettem a pontosan fogalmazott, keserű mondatot. Lánykorában, a harmincas években viselte édesanyám ezt az akkor még elegáns, de 1955-ben már „divatjamúlt” fekete antilopcipőt.

Ez maradt...

Nem tudom, milyen cipőt viselt édesanyám 1956. január 1-jén. Időközben férjhez ment, vidékre költözött, én kettesben nagymamámmal Budapesten éltem. Újév napján megvettem a Művelt Népet, de feltehetően nem olvastam a szószátyár vezércikket. Nem tudom, mit gondoltam volna *akkor*, ha elolvasom; ma elborzaszt a kétségbeesés ostoba, semmitmondó szöveg. „Sokkal határozottabb eszmei-ideológiai harcra van szükség a kulturális élet minden területén. Használják ki képzőművészeink a minap megnyílt és nagy fejlődésről tanúskodó VI. képzőművészeti kiállítás tanulságait. Vitassák meg, mi az oka az előrehaladásnak, és milyen a mértéke. A zeneművészek közelgő plénuma fóruma lehet a helytelen művészeti elméletek elleni küzdelemnek, és az lehet a kiadói konferencia is. Tisztázni az egyetlen helyes, marxista-leninista álláspontot, leleplezni a kártékony elméleteket, megérteni, hogy mit kíván művészeitől a nép...”

Művelt, okos, intelligens, a szellemi létből kitaszított édesanyám – ha egyáltalán olvasta – vajon hogyan vélekedett, mit gondolt e tartalmatlan, buta hablatyolásról? *Az Alkotó újesztendő!* című írásnak nincs szerzője, az a szerkesztőség – Darvas József főszerkesztő és társai – közös szellemi terméke.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége alig fél éve, 1955. április 14-én határozott úgy, hogy a *tegnapi* egyetlen helyes marxista-leninista álláspont nem azonos a *holnapi* egyetlen helyes marxista-leninista állásponttal. Hithű igyekvők, sunyi megalukvók, okos karrieristák, buta pártkatonák, gerinctelen politikusok – ki így, ki úgy – igyekeztek azonosulni az éppen időszerű egyetlen helyes marxista-leninista állásponttal. Volt, akinek sikerült, volt, akinek nem. A Csillag januári számában a ma már okkal elfelejtett Kossuth-díjas író, Urbán Ernő próbálta megmagyarázni magának és a világnak – *Gondolatok a Központi Vezetőség határozata után* –, hogy az új helyzetben mit is kell gondolnia a *haladó* magyar értelmiséginek a közelmúltról és a közeljövőről: „...arról a nyilvánvaló igazságról és gyakorlatról, mely szerint a szocializmus építésének ütemét és formáit a mindenkori párthatározatok szabják meg, s hogy kongresszusi megbízatása alapján azt igenis a párt Központi Vezetősége felelősen irányítja.”

Ha akkor olvasta (volna) vidéki otthonában sok gyermekét nevelő nagynéni-keresztanyám Urbán Ernő tántoríthatatlanul párthű szövegét, ötödik gyermeke pelenkázása közben biztosan elmosolyodik, s eszébe jut a *múlt*. A harmincas évek derekán tíz hónapig Pannonhalmán novícius, ezt követően magyar–francia szakos bölcsészhallgató, 1945-ben már kommunista járási párttitkár Urbán Ernő 1939-ben, az Eötvös Kollégium farsangi bálján, kicsit talán már ittasan, tánc közben térdre rogyott az izgalmasan vonzó ifjú lány, későbbi keresztanyám előtt, és megkérte a kezét. Mindenki hangosan kacagott. Amikor 1955 őszén az MDP budapesti *aktíváján* Urbán Ernő tekervényesen körülményes beszédben hitet tett a *tegnapi* helyett a *holnapi* egyetlen helyes marxista-leninista álláspont mellett – e beszéd részletét közölte januárban a Csillag –, senki nem kacagott.

Lehet, hogy aki olyan vak és tehetségtelen, hogy néhány pohár ital elfogyasztása után, a báli forgatagban, tánc közben, térdén állva feleségül kéri azt a nőt, aki addig őt észre sem vette, s aki természetesen kacagva kikoszarazza a hirtelen támadt kérőt, az mindezért úgy áll bosszút, hogy

kommunista lesz, s az egyetlen helyes marxista-leninista álláspont harcos képviselőjeként szerez magának a nőkkel s a világgal szemben elégtételt s mellesleg Kossuth-díjat, SZOT-díjat, József Attila-díjat?

Szegény Urbán Ernő! Hitt Rákosinak, hitt Nagy Imrének, újra hitt Rákosinak, szót fogadott Gerőnek, végül Kádárnak. Tudta, hitte, írta: „a szocializmus építésének ütemét és formáit a mindenkori párttáborzatok szabják meg, s hogy kongresszusi megbízatása alapján azt igenis a párt Központi Vezetősége felelősen irányítja...”

Ez így volt, amíg építettük a szocializmust. De – hála Istennek! – már huszonöt éve nem építjük. Urbán Ernő Kossuth-díjas magyar író műveit sem olvassa ma már senki.

Január 4.

Két tömör mondat Márai Sándor naplójából: „Ahogy múlnak az évek, úgy hoznak valamit. Egyféle bizonyosságot; de ezt nem tudom meghatározni.”

1956. január 4-én sejtette valaki, hogy *mit hoz* az 1956-os év? Egy év múlva, 1957. január 4-én tudta valaki pontosan: *mit hozott* az 1956-os év?

Január 15.

A Művelt Nép első oldalán háromhasábos cím: *Írók munkaterve 1956-ra*. Huszonnyolc magyar író tömören válaszol: mit fog írni, milyen műve jelenik meg ebben az évben. Találomra néhány magyar író neve jut eszembe, akiket a lap névtelen munkatársa – talán éppen Lukács Imre – elfelejtett megkérdezni: Illyés Gyula, Németh László, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Déry Tibor, Kassák Lajos, Tamási Áron, Weöres Sándor...

A hajdani szabósegéd, Rákosi elvtárs kedvenc költője, börtönviselt kommunista író „Lukács Imrének elkészült »Különös emberek« című regénye, amelyen több mint négy évig dolgozott. Most egy új szocialista városban játszódó regényt ír, s még ebben az évben szeretné befejezni a munkát.” A *holnap elébe* című regénye 1956-ban még megjelent, de az új szocialista városban játszódó mű nem készült el, vagy ha igen, kéziratban maradt. Lukács Imre 1981-ben halt meg Budapesten. Az 1956-tól haláláig eltelt huszonöt év alatt új könyve már nem jelent meg. Elapadt az írói véna? Vaskalapos kommunista maradt, vagy ellenkezőleg: kiábrándult ifjúkori tévhiteiből, és Kádáréknak sem a vaskalapos, sem a csalódott kommunista íróra nem volt szüksége? Mit csinált huszonöt évig Lukács Imre?

Lehet, hogy csak tehetségtelen, megkeseredett kommunista volt – akkoriban ebből is meg lehetett élni.

Január 19.

Ezen a napon láthatta először Keleti Márton háromszoros (1951, 1953, 1954) Kossuth-díjas filmrendező új, szocialista realista hitbuzgalommal átítatott filmjét a közönség. A budai Kőbölkút utcai általános iskola nyolcadik osztályos tanulója voltam, kötelező volt iskolai keretek között megtekinteni *Az élet hídjá* című új magyar filmet.

Megtekintettem. Nem emlékszem semmire.

Hat évtized múltán megnéztem, kétszer!, újra. Rettenetesen rossz film. Annyira rossz, hogy az elvű kommunistáknak sem tetszett. 1956-ban Halasi Mária „kritikájában” így kesereg a Színház és Mozi január 27-én megjelent számában: „E téma nagyságának lehetőségeivel a rendező: Keleti Márton csak helyenként tud élni. [...] A film nem érzékelteti kellőképpen, hogy csak egy törpe kisebbség áll szemben a hídépítéssel. A kelleténél nagyobb súlyt kap az ábrázolásban a »kérelkaláссan« világ. [...] Nem érezzük kielégítőnek a film jellemábrázolását.”

A téma nagysága: a Duna két partját összekötő Kossuth híd hősies építése. A jeges árral sűrűsödő télen, 1945 decemberében Budapest számára valóban élet-halál kérdése volt, hogy Pest és Buda között szilárd, a torlódoó jégtábláknak ellenálló, mindenki számára használható híd épüljön. Csak hát a filmben az egyik oldalon született gonoszokat, megátalkodott ronda reakciósoakat látunk kiváló színészek (Somló István, Berky Lili, Mezei Mária) emberileg hiteles megformálásában, s velük szemben az eljátszhatatlan, hiteltelen szerepeikben vergődő *elvtársakat* és *haladókat*: jelszavakat bőfögő kommunisták, bambán a mézesmadzag jövőbe bámuló munkások, öntudatlanul öntudatos munkásfeleség...

A film főhőse, a kommunista hídépítő ács (Görbe János) rádöbben, hogy felesége és gyermeke éheznek, ezért elhatározza, hogy otthagyja a hídépítést, és a „reakciós”, ám az elvégzett munkáért rendszeresen fizető „nagyságos” úrékhoz szegődik. A kommunista főember (Rajczy Lajos, aki 1955-ben a budapesti Nemzeti Színházban Bánk bánt játszotta, s aki megkeseredve, hitét s életkedvét veszítve 1957 májusában, Kanadában öngyilkos lett) csupán annyit mond: „Mihály, mást vártam tőled!” Ez a néhány szó az elvhű, becsületes, buta kommunista munkásnak elegendő, hogy megértse: bár kicsi fia és szomorú szemű asszonya (Mészáros Ági) éheznek, fázik, de ha mi – értsd: kommunisták! – felépítjük az *élet* hídját, akkor egy pillanat alatt tejjel-mézzel folyó Kánaánba csöppenünk. Éhezve, fázva, jelszavakat szónokolva Mihály a hídon marad, s hívó szavára éhezve, fázva újra dolgozni kezdenek a munkások.

Roszkedvűen, de okkal írja a témáért hivatalból lelkesedő – *A dolgozó népet szolgálom!* – újságíró, hogy a film „jellembrázolása” elhibázott. Emberek helyett valójában két lábon járó ideológiai hitvallások jönnek, mennek, ágálnak a filmvászonon.

Ma már nehéz eldönteni: forgatás közben az alkotók közül ki mit gondolt a készülő szocreál giccstről. Illés György – nagy tehetségű, kiváló operatőr! – minden kültéri jelenetet *ködben* fényképezett. Tudta: tisztázatlan helyzetekben, politika vezérelte rémtörténetekben nemcsak a tartalom, de a látvány is zavaros – *ködös*.

Hatvan év múltán újranezve e silány mozi darabot, nyugtalanít a gondolat: Keleti Márton – mielőtt az embertelen és szégyenteljes „zsidótörvények” 1938 és 1944 között eltiltották a filmkészítéstől – remek vígjátékokat (*A harapós férj*, 1937; *Borcsa Amerikában*, 1938), 1945 után tiszteséges (*A tanítónő*, 1945), ezt követően egy pompásan szórakoztató filmet (*Beszterce ostroma*, 1948) rendezett. 1965-ben elkészítette a magyar filmművészet egyik (talán) legsikeresebb, mind a mai napig közönségkedvenc filmjét, a *Butaságom történetét*. Költői kérdés: Keleti Márton miért csinált időnként szocreál giccset (*Kiskrajcár*, 1953) vagy hazug kommunista reklámfilmeket (*Tegnap*, 1959; *Virrad*, 1960)?

És ha „valamiért” úgy gondolta 1955-ben, hogy a Háy Gyula rossz színdarabjából írt pocskék forgatókönyvből filmet készít (mert az *elvtársak* ezt akarják, sőt követelik!), hogy tudta elintézni, miért akarta elintézni, hogy a harmincas évek népszerű filmszínésze és dizőze, a kommunisták által a vendéglátó-ipari semmилébe kényszerített Rácz Vali egy jelenetben újra szerepelhessen a filmvászonon?

1956 első hónapjaiban Rácz Vali, a harmincas évek ünnepezt sztárja énekelt a magyar mozikban. Kinek mi jutott akkor erről eszébe?

Ma, 2016 januárjában a hatvan éve bemutatott film számomra legelgondolkodtatóbb képsora. Egy fiatal, éhség gyötörte ács a folyó fölött átívelő pallón elveszti egyensúlyát, a jeges Dunába zuhan, elnyeli az ár, eltűnik, meghal. Amit ezt követően látunk, finoman fogalmazva is ócska filmes közhely: a felsorakozó munkások előtt lassan balra hűz a felvevőgép, és az emberek sorban, a gépmozgás ritmusát követve veszik le fejükről a sapkát, kalapot, usankát – és a sor végén egy hídépítő, kopott ruhás munkásasszony rejtve, a mozdulatot is titkolva, keresztet vet.

1945-ben a hívő katolikusok nem féltek keresztet vetni.

1955-ben csak a hívő katolikusok mertek keresztet vetni.

Az *élet hídja* című szocreál giccset 1955-ben készült. A filmben szereplő hívő munkásasszony sem 1945-ben, sem 1955-ben nem létezett.

Az asszonyok 1945-ben, szembesülve a halállal, keresztet vetettek.

A kommunista munkásasszonyok a halállal szembesülve 1955-ben nem vetettek keresztet.

Az *élet hídja* című filmben a neve nincs statisztai óvatos mozdulata Keleti Márton (*rutinos alkotó* – írta róla még életében, 1971-ben az *Új Filmlexikon*) rossz lelkiismeretének filmszalagon rögzített lenyomata.

Tanulság: ami volt, soha nem múlik el.

Január 28.

„Azért élek itt – írta e napon naplójába hatvan évvel ezelőtt Amerikában Márai Sándor –, mert csak itt van módom reá, hogy magyar író maradjak.”

Mezei Mária – volt egy rövid pillanat kettejük életében, amikor a körülrajongott filmsztár és a rangos író, M. M. és M. S. szerelmes érzelmei egymásba gabalyodtak –, a Magyarországon élő színésznő nem olvashatta az író naplóját. Fellépni, magyar szóval, dallal az ott élők lelkében mosolyt fakasztani 1968 hideg áprilisában Mezei Mária Amerikába repült; hazatérése után, örökre elbúcsúzva New York felhőkarcolóitól és árnyaitól, így jaidult fel: „Szegény legnagyobb, legszomorúbb Rokonom – a szép arányok ismerője, hirdetője –, Te Európai! – Hogy is tudtál 15 évig New York iszonyatában megmaradni?! S vajon be tudod-e végezni a dolgod Európában – az otthonod nélkül?... Szerencsés magyarok, akik, mint a hűséges fecskék, már minden évben visszaszállhatnak a megbocsátó hazába.”

Akkoriban már volt olyan hazájától távol élő magyar, akinek a *hivatalos* haza „megbocsátott”. Márai Sándornak szeretett volna megbocsátani. Márai Sándor soha nem bocsátott meg a *hivatalos* hazának. 1956. november 4-ét követően megmásíthatatlan életelvvé szilárdult benne a keserű felismerés: szovjetek megszállta, kommunisták uralta hazájába számára nincs visszatérés! New Yorkban, San Diegóban maradt örökre magyar író.

Mezei Mária 1983. április 20-án csendben elaludt Budakeszin.

Márai Sándor Amerikában halt meg, saját akaratából, 1989. február 21-én. Regényei, versei, naplói – „hűséges fecskék” – azóta hazaszálltak: sok ezer magyar olvasó szívében-lelkében-émlékezetében találtak otthonra.